

EPISTEMOLOGIA EDUCAȚIEI – O ABORDARE INTERDISCIPLINARĂ

Florentina Olimpia AVRAM

Universitatea „Ovidius”, Constanța, România

Epistemologia educației, ca parte, deopotrivă, a disciplinei filosofiei educației (prin urmare, aparținând domeniului filosofiei), poate să se constituie și ca disciplină în cadrul științelor educației. Un parcurs similar l-au avut și alte discipline considerate a fi „de graniță” și având o abordare interdisciplinară, care fac parte în același timp din două discipline distincte, cum ar fi, de exemplu, sociologia educației, care este, deopotrivă, o ramură a sociologiei dar și o subdisciplină a științelor educației. Prin urmare, în contextul actual, de hibridare metodologică, conceptuală și disciplinară, rolul epistemologiei educației este acela de a întemeia cunoașterea din domeniul științelor educației; ea are, de asemenea, un rol de fundamentare normativă, evidențiind rolul și importanța enunțurilor celor mai generale ale științei – axiome, legi, principii și reguli, în întemeierea critică a cunoașterii și legătura acestor legități cu praxis-ul educațional. De asemenea, aspecte legate de sursele cunoașterii în educație, de tipurile și modalitățile de cunoaștere specifice acestor științe, de analiza critică a conceptelor, principiilor, legităților educației, constituie un demers epistemologic în câmpul educației, care are scop de clarificare, de elucidare și întemeiere a cunoașterii.

Cuvinte-cheie: *praxiologie, resurse, ontologie, epistemologie, axiologie.*

EPISTEMOLOGY OF EDUCATION – AN INTERDISCIPLINARY APPROACH

From an epistemological perspective the scientific research in the area of education sciences has some specific characteristics we would like to emphasize in this article, in a synthetic approach. One of the purposes considered is to briefly present some of the most recurrent forms of knowledge in the field of education, namely: reflexive, material, taxonomic, experimental and statistical knowledge. We will emphasise the specificity of each approach and we will insist on the forms encountered in the education sciences unlike the ones belonging to other fields of human knowledge. Approaching the sources of knowledge is an action specific of the education epistemology by which we intend to analyse the historical evolution of these problems within the education sciences. The perspective we propose combines the forms of scientific knowledge and the sources of such knowledge, providing a synthetic picture of the various forms and sources of knowledge, as a foundation of research and investigations in the epistemic field of education. The perspective proposed in this article starts from the premise that the ontological assumptions (concerning the nature of reality and the nature of things, of the realities subject to scientific investigation) give rise to epistemological assumptions – within the meaning of types of research and investigation of the nature of reality and nature of things. The latter, at their turn, lead to considerations about methodology and the investigation, analysis and collection of the data about these realities. The field of axiology in education is closely connected to ontology and epistemology. Such perspective on the reality investigated by science (by the research specific of education sciences) helps us to understand the research methods as a way of understanding the world, the actual educational reality investigated by research and that originates from several sources. These sources are the raw material that underlies knowledge and scientific research.

Keywords: *praxeology, research, ontology, epistemology, axiology.*

Actualitatea și importanța problemei abordate este justificată de legătura existentă între obiectul de studiu specific al pedagogiei și întemeierea metodologiei de cercetare prin valorificarea normativității, angajată în termeni de axiome, legi, principii, normativitate raportată permanent la conceptele fundamentale care fixează *nucleul epistemic tare* al domeniului studiat, fiind evocată forța explicativă și interpretativă a conceptelor pedagogice fundamentale ce conturează nucleul tare al normativității, inclus în cadrul teoriei generale a educației – cea mai importantă știință fundamentală a educației, indispensabilă în procesul de formare și dezvoltare epistemologică, disciplinară, intradisciplinară și interdisciplinară a tuturor științelor educației.

Conținutul cercetării istorice. Epistemologia educației se constituie treptat ca o subdisciplină a domeniului filosofia educației. Putem defini filosofia educației ca fiind „*aplicarea la aspecte ce țin de educație a resurselor, mijloacelor, instrumentelor de analiză și a metodelor de abordare tipice filosofiei*” [5, p.738]. Clasificarea generală a științelor educației, întreprinsă în epoca pedagogiei moderne și postmoderne, marchează o linie importantă de cercetare epistemologică. Ea are impact în zona normativității pedagogice, în măsura în care reprezintă o problemă teoretică, metodologică și practică extrem de complexă și de dificil de rezolvat. Modelul propus de G.Mialaret operează diferențierea în raport de sfera obiectului cercetat. Pot fi evidențiate astfel științele educației care studiază macroeducația sau microeducația, precum și științele educației centrate asupra problemei instruirii prin afirmarea didacticilor diferitelor discipline de învățământ. În

ediția din 2006 a cărții sale „Științele educației” G.Mialaret descrie un „tablou general al științelor educației” care vizează „ansamblul educației: instituțiile, acțiunea, conținutul, produsele diferiților parteneri”. În această perspectivă, în vârful sistemului științelor educației este fixată filosofia educației ca teorie generală a educației. În raport de metodele de cercetare utilizate (metoda istorică și metoda comparată) sunt fixate epistemologic alte două discipline cu rol normativ major: istoria educației (a gândirii pedagogice și a instituțiilor de învățământ) și educația comparată sau pedagogia comparată. În funcție de poziția unor actori ai educației (individuală și relațională, socială, în calitate de decidenți ca educatori, instructori, profesori, administratori, cercetători etc.) sunt identificate mai multe științe ale educației care se afirmă și evoluează continuu în cadrul unui sistem deschis: sociologia educației, etnologia educației, psihologia educației, planificarea educației, științe ale metodelor și tehnicilor pedagogice, științe ale evaluării etc.

O clasificare pe criterii epistemologice unitare, semnificativă deci pentru elaborarea și afirmarea unei normativități pedagogice, este cea propusă de S.Cristea [2, p.355]. Avem în vedere faptul că autorul face apel la două dintre criteriile științificității: a) obiectul de cercetare specific științelor educației; b) metodologia de cercetare specifică, utilizată de științele educației. În raport de primul criteriu impus ca și criteriu epistemologic de ordin normativ, identificăm: a) științe pedagogice sau științe ale educației fundamentale, construite ca teorii generale (a educației, a instruirii, a curriculumului, a cercetării pedagogice) și b) științe ale educației particulare (subordonate celor fundamentale): teoria învățământului primar, didacticile particulare, pedagogia familiei etc. În raport de cel de-al doilea criteriu, metodologia de cercetare utilizată predominant în construcția științelor educației, identificăm: a) științe ale educației care valorifică în sens specific pedagogic metode de cercetare proprii altor științe (vezi istoria pedagogiei/ pedagogia istoriei, pedagogia comparată, pedagogia experimentală); b) științe ale educației care valorifică, în sens specific pedagogic, metode de cercetare de tip intradisciplinar (teoria evaluării, teoria educației morale etc.); c) științe ale educației care valorifică în sens specific pedagogic metode de cercetare de tip interdisciplinar (filosofia educației, sociologia educației, psihologia educației, economia educației, managementul educației etc.) [2, p.356].

Trebuie apreciat rolul filosofiei educației ca fundament al teoriei generale a educației, care contribuie la clarificarea unor probleme de maximă importanță epistemologică, de ordin ontologic, metodologic și mai ales normativ: a) definirea valorilor generale ale educației aflate la baza finalităților educației și a conținuturilor generale ale educației; b) fixarea la nivel de „nucleu epistemic tare” a conceptelor de bază, indispensabile în construcția și dezvoltarea tuturor științelor educației, mai vechi sau mai noi, inclusiv a științelor educației elaborate și promovate interdisciplinar (inclusiv prin tehnici postmoderne de „hibridare”, utilizabile după modelul „noilor științe sociale”).

Paradigmele afirmate în epistemologia pedagogică sunt implicate direct și indirect în procesul de elaborare a normativității necesară în pedagogie / științele educației.

Văzută astfel, în sens interdisciplinar, epistemologia educației (ca și „disciplina mamă” – filosofia educației) reprezintă un domeniu al cunoașterii care a fost supus fenomenului de hibridare – privitor la conceptele, metodele și paradigmele sale – specific noilor științe sociale. „Împrumutul de concepte nu constituie, în sine, o hibridare” [2, p.139], ci mai degrabă o difuzare a conceptelor de la o disciplină la alta, fiind „un aspect important al procesului care stimulează inovația în subdisciplinele vecine și poate duce la o eventuală hibridare” [5, p.139].

G.Mialaret clasifică filosofia educației ca fiind „o disciplină din tabloul general al disciplinelor și științelor care se interesează de ansamblul educației” [3, p.71], integrând-o și asimilând-o disciplinar domeniului științelor educației.

În legătură cu statutul epistemologic al filosofiei educației, pedagogul francez apreciază faptul că, alături de istoria educației, aceste două discipline au fost inițial singurele predate la nivel universitar, din cadrul domeniului de studiu al științelor educației. În pofida faptului că, de-a lungul timpului, filosofia educației și-a pierdut din importanță, în raport cu gradul ei de dezvoltare față de alte discipline, cu toate acestea, nu putem totuși să realizăm un tablou al științelor educației fără a oferi un loc important filosofiei educației [9, p.71].

Rolul filosofiei educației și, implicit, al subdisciplinei sale – epistemologia educației, în ansamblul mai larg al științelor educației, vizează aspecte de mare importanță în interiorul câmpului epistemic al educației. Acest din urmă fapt se datorează abordării aspectelor legate de finalitățile generale și specifice implicate în educație: „Nu putem vorbi despre educație fără a defini finalitățile pe care aceasta trebuie să le atingă, obiectivele imediate și pe termen lung, finalități generale și particulare” [10, p.74].

Filosofia educației ar avea rolul identificării și alegerii unui ansamblu coerent al obiectivelor educaționale, atât sub aspectul coerenței interne a acestora (a obiectivelor, între ele), cât și al coerenței externe – în raport cu alte raportări filosofice de tip general. Abordarea axiologică a obiectivelor reprezintă analiza conceptuală coplezivă a acestora. Interogația asupra finalităților educației, asupra semnificațiilor lor axiologice și a criteriilor de sens ale acestora, precum și ierarhizarea lor în conformitate cu relevanța lor în raport cu acțiunea educațională propriu-zisă, reprezintă o altă abordare specifică a filosofiei educației.

Însă, analiza finalităților educației nu reprezintă singură sarcina a filosofiei educației, ci, de asemenea, investigarea condițiilor care face posibilă cunoașterea în educație, prin urmare, „afirmarea unui anumit număr de principii dincolo de care analiza nu poate merge mai departe și fără de care educația nu este posibilă” [10, p.73].

Astfel, putem afirma faptul că analiza de tip filosofic și, implicit, cea de tip epistemologic, întrucât apreciem că epistemologia se poate „naturaliza” [11, p.75] cu succes în câmpul epistemologic al științelor educației (după expresia folosită de Quine), este de natură să conducă către o formă de analiză și înțelegere a situațiilor educaționale diferită de cea a altor științe ale educației” [10, p.73]. Prin urmare, epistemologia educației, ca subdiviziune (subdisciplină) a educației, conține un demers de gândire propriu în raport cu alte discipline ale educației.

În articolul *Valorile educației* [8, p.197-202], O.Reboul definește filosofia educației ca fiind „în același timp, epistemologia care interoghează științele educației și axiologia care le prelungește, le continuă” [8, p.198], fiind, deopotrivă, un demers de elucidare. Putem corela aceste afirmații cu cele ce aparțin unui alt cercetător francez din domeniul științelor educației, și anume: G.Avanzini [1, p.15-20], pentru care filosofia educației ar avea o funcție „epistemologică”, dar și „o funcție de elucidare”, una critică, trasând limitele gândirii critice în pedagogie [7, p.137], precum și, în opinia lui M.Fabre, „o funcție axiologică și normativă” [7, p.269-298].

Această funcție de elucidare, normativă aparține filosofiei educației – ca parte a științelor educației (teoria generală a educației), în contextul actual al hibridării conceptuale și paradigmatică a științelor în perioada postmodernă. Schimbarea sau mutația pe care o propunem în acest context de hibridare conceptuală și metodologică specifică științelor actuale este trecerea de la o simplă funcție a filosofiei educației la un statut de întemeiere critică și analitică a cunoașterii în pedagogie/științele educației. Prin urmare, înțeleasă, în acest sens, ca parte integrantă a teoriei generale a educației, epistemologia educației (ramură a filosofiei educației) reprezintă o încercare de clarificare, elucidare a cunoașterii, de conferire de noi sensuri, de întemeiere epistemică a faptelor, conceptelor și realităților ce aparțin științelor educației, pe temelii cât mai sigure (certe). Rațiunile apariției unei noi subdiscipline sunt clare: specializarea lasă un vid între subdiscipline, care trebuie umplut. Astăzi, procesul cel mai important nu este creația de noi discipline, ci formarea de noi domenii hibride. Pentru că datează doar de câteva decenii, acest proces este adesea neglijat [2, p.69-70].

Această nouă subdisciplină reprezentată de epistemologia educației este, în mod cert, una specifică și raportată, chiar dependentă de un context instituțional concret existent. Înțeleasă în sens de subdisciplină a educației, epistemologia științelor educației caută să identifice statutul specific, să evalueze validitatea și condițiile de relevanță ale diferitelor tipuri de cunoaștere care sunt produse în cadrul disciplinelor în raport cu care se definește și se instituie.

Dincolo de dificultatea inerentă unei investigații epistemologice în cadrul câmpului conceptual, și așa foarte dinamic și diversificat al pedagogiei / științelor educației, considerăm, cu toate acestea, că se impune dezvoltarea unei astfel de discipline de graniță ca epistemologia educației, din considerente ce țin de exigențele de relevanță și validitate a cunoașterii educaționale. Considerăm, de asemenea, ca fiind necesar demersul de identificare a unor criterii ale validității cunoașterii de tip educațional, deoarece este în joc, printr-o astfel de abordare, însuși statutul de știință al domeniului științelor educației, atât privind obiectul de studiu – delimitarea conceptuală clară și distinctă a conceptelor specifice acestuia, după criteriile logice de sferă și conținut specifice, cât și la nivelul metodologiei specifice de cercetare, precum și la nivel conceptual și paradigmatic.

Un alt aspect important studiat în cadrul epistemologiei educației este înțelegerea și explicarea unor tipuri și modalități de cunoaștere a realității specifice educației, precum și aspecte referitoare la sursele de cunoaștere proprii. În funcție de specificul tipurilor și surselor de cunoaștere în educație, pot fi analizate și aplicațiile acestora în cadrul cercetării științifice. Analiza unor surse și modalități de cunoaștere în studiul educației

este valorificată epistemic în procesul de elaborare a normativității în pedagogie/ științele educației. Avem în vedere: cercetările istorice și logistice (Piaget); abordarea interdisciplinară clasică și prin hibridare; cunoașterea de tip material, taxonomic și diagnostic; cunoașterea de tip praxiologic; cunoașterea în științele educației, proiectată de G.Mialaret în cadrul unui model construit la nivelul interacțiunii dintre sursele provenite din: a) practică; b) reflexie; c) documentare bibliografică; d) cercetare pedagogică, fundamentală și operațională [9, p.194-208].

Toate aceste aspecte enunțate mai sus reprezintă argumente importante, datorită cărora epistemologia educației ar putea avea un rol important de jucat atât în teoria, cât și în practica educației. Putem identifica și alte obiective și subiecte de abordat în cadrul unei astfel de subdiscipline a educației, cum ar fi:

- explicarea conceptelor, noțiunilor, fenomenelor, „acțiunilor” și „faptelor educaționale”;
- conferirea unui caracter științific specific cercetării pedagogice „prin eliminarea abuzului de empirism, a amatorismului și a aplicării șabloanelor interpretative” [3, p.432];
- construirea unei teorii pedagogice care să fie consistentă formal, pertinentă axiologic și adecvată praxiologic [3, p.432].

Considerăm, de asemenea, că epistemologia educației are un rol de jucat în interogația privitoare la unitatea obiectului de studiu al științelor educației, precum și în ceea ce privește analiza critică a metodologiei specifice din cadrul cercetării pedagogice în vederea testării și validării acelor căi de investigație care s-au dovedit a fi valabile. Fundamentarea științifică a inventarului teoretic va imprima ideilor pedagogice o mai mare credibilitate și forță de impact asupra realităților cercetate [3, p.432].

Un rol la fel de important îl poate avea epistemologia științelor educației și asupra activității didactice, a praxis-ului educațional, printr-o mai bună orientare a acțiunii și practicii educaționale, printr-o mai profundă înțelegere a factorilor de natură epistemologică dar și axiologică (valori, finalități, transmiterea conținuturilor purtătoare de valori), importanța aprofundării conceptelor și paradigmatelor specifice diferitelor domenii ale cunoașterii umane (științelor) – în procesul de predare-învățare – dezbătând conținuturi curriculare care să favorizeze explicația, înțelegerea și descoperirea structurilor comprehensive ale cunoașterii. De asemenea, un rol important ar putea avea interogația și cercetarea epistemologică asupra fundamentării curriculumului pe principii și axiome fundamentale, cu rolul întemeierii acestor conținuturi (curriculare) pe enunțuri certe, cu grad înalt de siguranță epistemică (demers epistemic de tip non-inferențial).

Dacă epistemologia pedagogică vizează cu precădere un demers de întemeiere și validare a cunoașterii în educație, precum și condițiile de pertinentță și validitate a conținuturilor din domeniul educației, axiologia științelor educației este o altă subdisciplină a filosofiei educației. Aceasta din urmă studiază enunțurile prescriptiv-normative, regulile, principiile, axiomele educației.

După cum indică etimologia termenului – adjectivul grec „axios” care trimite către un sens axiologic, semnificând ceva ce este „de mare valoare”, axiologia este o reflexie asupra valorilor, aparținând domeniului filosofiei valorilor (o altă posibilă subdisciplină a filosofiei educației, parte, la rândul-i, din teoria generală a educației).

„Demnitatea categoriilor axiologice ne conduce să punem pe o treaptă mai jos categoriile ontologice” [12, p.106]. Datorită caracterului ideal, imaterial, al valorilor morale sau al celor estetice, acestea au fost privilegiate în raport cu alte valori.

Din caracterul ideal al acestor valori și din ireductibilitatea lor în raport cu experiența ființei, axiologia este adesea concepută în opoziție cu ontologia.

Revenind la câmpul epistemic al educației, considerăm că reflexia asupra educației presupune în mod necesar o dimensiune axiologică. Pe de o parte, putem vorbi despre un fundament axiologic al educației, în măsura în care orice acțiune educațională, orice educație se justifică pornind de la finalități, care presupun întotdeauna, implicit sau explicit, o concepție ideală despre om. Pe de altă parte, putem vorbi despre implicațiile axiologice ale educației, în măsura în care practicile, ca și politicile educaționale „pun în joc o punere în practică ce poate fi, în același timp, o punere în pericol, anumite valori, cum ar fi dreptatea, toleranța, respectul față de persoane sau iubirea de cunoaștere. În sfârșit, putem vorbi despre conținuturi axiologice ale educației în măsura în care transmiterea de valori constituie, alături de transmiterea de cunoștințe și în interacțiune cu acestea din urmă, o componentă ireductibilă a curriculumului” [3, p.432].

O altă sarcină importantă a epistemologiei educației este și analiza conceptelor și a limbajului propriu științelor educației în vederea „operării unei discriminări conceptuale, pentru evidențierea mai clară a spe-

cificului limbajului pedagogic" [3, p.432]. Direcțiile de gândire contemporane exercită o influență majoră asupra noțiunilor și conceptelor de bază ale educației.

În câmpul conceptual actual al educației, deconstrucția conceptuală se realizează prin intermediul perspectivelor critice, în concepția cărora reconstrucția conceptuală a limbajului este indispensabilă oricărui demers de întemeiere a cunoașterii din acest domeniu.

Analiza este, cu siguranță, mai degrabă o articulare a unui domeniu de cunoaștere sau a unei teorii, decât o disoluție a acestora.

Înțeles dintr-o astfel de perspectivă, progresul cunoașterii în domeniul educației este posibil doar prin analiza enunțurilor de bază ale științelor, cu scopul supunerii lor unei analize critice, atât în privința conceptelor fundamentale, cât și a principiilor și normelor, a întregului corp de cunoștințe ce constituie câmpul epistemic în domeniul la care ne referim, în cazul de față – în științele educației.

Concluzii

1. Epistemologia educației se fundamentează pe normativitatea pedagogică care trebuie abordată într-o logică a cercetării fundamentale, hermeueutică și istorică ce poate asigura: a) interpretarea operelor din domeniul științelor educației în raport de contribuția lor la rezolvarea problemei normativității (educației, instruirii, învățământului, proiectării pedagogice etc.); b) constituirea unei metodologii generale angajate și în stabilizarea epistemică și perfecționarea socială a normativității pedagogice, în special în zona principiilor de proiectare și realizare a educației și a instruirii; c) fundamentarea cunoașterii specifice la nivelul pedagogiei/ științelor educației; d) îmbunătățirea modalităților de aprofundare a cunoașterii specifice pedagogiei/ științelor educației prin îmbinarea operată permanent *analiza logică (axiomatică)* și *analiza istorică (genetică)*. Pe de altă parte, adoptarea modelului de cercetare hermeneutică permite: a) interpretarea pedagogiei ca știință socioumană cu statut *epistemologic* specific, pe cale de conturare și consolidare epistemică, pe de o parte, de deschidere psihologică, antropologică și sociologică, pe de altă parte; b) fundamentarea pedagogiei, teoretică, metodologică (hermeneutică și istorică) și axiomatică la un nivel de științificitate susținut prin construcția și perfecționarea unei normativități specifice; c) afirmarea principiilor pedagogice/ didactice la niveluri de generalitate apropiate de legile domeniului, exprimate ca modele de justificare epistemologică orientative, dar și imperative, pe fondul consolidării cerințelor paradigmei curriculumului.

2. Problematika determinării reperelor epistemologice pentru studiul normativității în pedagogie/științele educației a luat amploare în rezultatul întemeierii cunoașterii pedagogice la nivel de demers normativ ce a determinat extinderea conceptului de normativitate în pedagogie/ științele educației prin integrarea sa în problematica specifică epistemologiei pedagogice în calitate de subdisciplină a filosofiei educației, dar și de modul în cadrul teoriei generale a educației. Acest demers normativ presupune valorificarea conceptelor operaționale de: a) justificare epistemică prin raportare la principii de natură axiologică, exprimate, asumate, interiorizate ca judecăți de valoare; b) abordare probabilistică; c) argumentare epistemică, pornind de la enunțuri non-inferențiale; d) finalități epistemice, legate de anticiparea creșterii cunoașterii pedagogice prin valorificarea resurselor modelului ipotetico-deductiv; e) raționalism critic necesar pentru „*a repera regularitatea*”, corelația dintre fapte, idei etc. esențiale, prin „*metoda conjecturilor și a respingerilor*”; f) tip inductiv, utilizat în istoria științelor pentru a susține anumite generalizări și a descoperi cauze care guvernează anumite regularități.

3. Rezolvarea problemei științificității este deschisă și în prezent, chiar în contextul extinderii permanente a numărului de științe ale educației, prin contribuția a numeroase științe (în special științe socioumane) și cercetări operaționale, particulare care fragmentează obiectul de studiu, inclusiv prin adoptarea necondiționată a numeroase metodologii și principii de acțiune. În acest context, chiar după ce științele educației au dobândit statut academic, „ambiguitățile sunt departe de a fi eliminate și câmpul pedagogiei rămâne supus la presiuni instituționale și la lupte pentru câștigarea teritoriului”.

Bibliografie:

1. AVANZINI, G., MOUGNIOTTE, A. *Penser la philosophie de l'éducation*. Lyon: Chronique Sociale, 2012. 181 p.
2. CRISTEA, S. *Dicționar de pedagogie*. Chișinău – București: Litera Internațional, 2000. 398 p.
3. CUCOȘ, C. *Pedagogie*. Iași: Polirom, 2006. 463 p.
4. DOGAN, M., PHARE, R. *Noile științe sociale*. București: Editura Academiei Române, 1993. 250 p.

5. DURAND, C.P., HASSENFORDER, J. *Dictionnaire encyclopedique de l'éducation et de la formation*. Paris: Retz, 2005. 1104 p.
6. HANNOUN, H. *Propos philosophiques sur L'Éducation*. Paris: L' Harmattan, 2002. 149 p.
7. HOUSSAYE, J. *Éducation et philosophie, approches contemporaines*. Paris: ESF éditeur, 1999. 302 p.
8. JACOB, A. *Encyclopédie philosophique universelle*. Vol.1: L'Univers philosophique. Paris: P.U.F, 1989. 1997 p.
9. MIALARET, G. *Sciences de l'éducation*. Paris: Presses Universitaires de France, 2006. 287 p.
10. MIALARET, G. *Les sciences de l'éducation*. Paris: P.U.F., 2011. 127 p.
11. QUINE, W., VAN, O. *Epistemological Relativity and other Essays*. New York, London: Columbia University Press. 200 p.
12. LAVELLE, L. *Introduction à l'ontologie*. Paris: Félin, 2009. 199 p.

Prezentat la 28.10.2015